

Hídverők példamutatása

„Ha már felragyogott a nap első sugára, vajon meddig fog érni...“ — köszönte Emil Isac a két világháború közötti korszak egyik magyar fordításban megjelent román költői antológiáját, amelyet a románok és magyarok között szövődő kapcsolatok jelentős állomásának tekintett.

A szónoki kérdés formájában parafrázált Shakespeare-idézet azonban ma sem vesztett időszerűségéből, mikor a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztésével az elmúlt fél évszázad hazai magyar művelődési törekvéseinek minden eddiginél átfogóbb szintézisére készülünk. Az összkép sok jelentős részlete tisztázódott kétségtelenül már eddig is, de számtalan érdekes momentum vár még felelevenítésre. Mennyire feledésbe ment például azoknak erőfeszítése, akik „a hajnal emberei“ módjára, mielőtt a fegyverbe öltözött Európa előtt felderengett a béke reménysugára, a gyűlöletbe béklyózott lelkek felszabadításán kezdtek munkálkodni. A testvériség, egyetértés szolgálata kudarcokkal dacoló elszántságot követel, főként egy olyan korban, mint a két világháború közötti időszak, a kizsákmányolásra alapozott társadalmi rendszerek világméretű válságának, az egész emberiséget fenyegető katasztrófáknak az éveit. Igyekezzünk nyomon követni tehát ennek az Emil Isac idézte sugárnak az útját, melynek ragyogásából román és magyar értelmiségiek próbáltak ismételtelen a szenvedélyek örvénye fölé a megértés aranyhídját vonni.

Az első kezdeményezés Nagyváradról indult ki, ahol Ady Endre és Iosif Vulcan szellemi hagyatéka cleve kedvező légkört teremtett a kultúrák találkozásának, mégpedig George Bacaloglu ezredes részéről, akit a háború foragata sodort a Kárpátokon túlról a nyugati határszélre. Ő alapítja meg 1919 novemberében a *Hármaskörös* (Societatea Cele Trei Crișuri) közművelődési egyesületet, amelynek *Fehér Körös* szakosztálya románok és magyarok egybekapcsolását tűzte ki célul az irodalom, művészet és kultúra eszközeivel. „A háború folyamán csak a rombolás és pusztulás tüneteit láttuk, a fejlődés csak a rombolás technikájának tökéletesítésére szorítkozott. Már itt az ideje, hogy az élet szépségeinek istápolására gondoljunk, s ezért válllvetve kell dolgoznunk, faji és nemzetiségi különbség nélkül ama nívó elérésére, amelyet az ember számára a természet kijelölt“ — írja a Társaság tervét ismertető elaborátumában (*Nagyváradi Napló*, 1919. november 5).

Makacsul jóhiszemű munkása a művelődési életnek; meggyőződése, hogy a kultúra szolgálata elválaszthatatlan az igazi hazaszeretettől („Nu poți servi mai bine țara, decât servind în același timp și cultura“ — *Arta împăciuitoare*. Cele Trei Crișuri, 1921. február 15). Nem éri be a helyi eredményekkel, egész Erdélyre kiterjedő akciókat kezdeményez, országos terveket sző. Önzetlen fáradozásainak gyümölcse, többek között, az 1921-ben Kolozsvárt Octavian Goga védnöksége alatt megrendezett Erdélyi Képzőművészeti Kiállítás, a Collegium Artificum Transilvanicorum*. Emil Isac mellett egyik leglelkesebb szorgalmazója a háborús időkből elnéptelenedett nagybányai festőiskola újjászervezésének oly módon, hogy az irányítás munkáját Thorma János, az idetelepedett román művészek és a külföldről vendégként meghívott mesterek közösen végezzék.

A közeledés gyakorlati módzatainak tisztázását szolgálta egyébként az az ankét is, amelyet a Társaság hivatalos közlönyében indított a következő év júniusában. A kérdőívre elsőnek Benedek Elek hosszú válasza érkezett meg. Az ősz író a *Keleti Újság* 1922. április 2-i számában, egy román ifjúhoz intézett nyílt levelére hivatkozva hangsúlyozza, hogy az irodalomra döntő fontosságú szerep hárul az előítéletek maradéktalan felszámolásában. A legcélravezetőbb út erre az egymás irodalmából készített fordítások szaporítása; véleménye szerint mindenekelőtt a népköltészet remekéit kellene kölcsönösen közkinccsé tenni. Ő már egyébként mun-

* Lásd erről bővebben *Murádin Jenő közleményét a Korunk* 1969. 9. számában.

kához is látott, s miután tüzetesen átolvasta Petre Ispirescu mesegyűjteményét, minél több román népmesét szeretne magyarra átültetni, feltéve, ha román író társai arra alkalmas meséket küldenek a címére . . .

Hasonló hangnemben nyilatkoztak a romániai magyar közélet számottevő képviselői (Karácsonyi János, Bernády György és mások), valamint a megkérdezett írók is, mivel a szabad kulturális fejlődés, az elért eredmények az egyes népcsoportok javára válnak, s egyben „új színek a harmónia palettáján is“ (Ligeti Ernő), viszont ugyanakkor jónak látják leszögezni, hogy sikerrel csak a román részről indított közeledési kezdeményezések kecsegtethetnek (Tabéry Géza).

Feltehetően a Cele Trei Crișuri Társaság vezetősége is ezen a véleményen lehetett, amikor a közeledés hathatósabb előmozdítására 1922 decemberében *Aurora* címen kétnyelvű folyóiratot indított Nagyváradon. „Talán jobb lett volna, ha nem is adunk programot — véli beköszöntőjében Bacaloglu ezredes —, de ezt megteszszük azokért, akik egy kicsit kételkedve fogadnak bennünket. Hogy eloszlassuk a féltéseket, szemtől szembe mondjuk el szándékainkat, kijelentve, hogy vállalkozásunk elszánt és független és önzetlen munkával kívánjuk folytatni.“ A tényleges szerkesztő bizottság azonban, sajnos, nem volt kezdettől fogva képes arra, hogy teljes odaadással szolgálja e nemes célkitűzést. Nyomasztólag hatott, hogy az erdélyi román és magyar írók java része akarnok nyitnansoknak tekintette őket, és ezért nem voltak hajlandók kellőképpen támogatni a folyóiratot; végzetesebb tehertételnek bizonyult a nagyváradi Ady Endre Társaság újjászervezése ürügyén támadt sajtóvita, amelynek hullámai Bécsig csaptak, s a durva személyeskedéssé fajult kampány még a lap kialakulóban lévő kicsiny tábort is szétzüllesztette. Félévi bukdácsolás után, a folyóirat 1923. június 15-én a 14. számmal megszűnt. Azért nem mondható teljesen meddőnek, hisz úttörő munkát végzett a román és magyar irodalom klasszikus értékeinek népszerűsítésével, műfordításokat közölt kortárs íróból, és a hasábjain közreadott manifesztumok, felhívások románok és magyarok közeledése, valamint a hazai román és magyar írók közös szervezkedési kísérleteinek érdekes dokumentumai. Joggal hangsúlyozza tehát Salamon László, az *Aurora* szerkesztő bizottságának tagja visszaemlékezéseiben: „Sokan nem szerették ezt a vállalkozást. Mi azonban szocialista alapon és hittel dolgoztunk“ (Huszár Sándor: *Az író asztalánál*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 232).

*

Az első évek áldatlan közéleti légkörében, amikor a kommunistaellenes hírverés Európa-szerte még az addig meggyőződésből rokonszenvező demokratikus elemeket is szinte elidegenítette a nemzetköziség szocialista formájától, kétségtelenül nagyban előmozdította nálunk a román—magyar közeledés ügyét, hogy Octavian Goga és Emil Isac személyében két neves költő került a művelődési élet kulcspozícióiba.

Gogának a magyar kultúrával szemben tanúsított magatartását az az irányvonal jellemzi, amelyet Tabéry Gézához intézett egyik levelében ekként fogalmazott meg: „Az Ady-parolával nálam mindig megnyílik az ajtó“ (*Nagyvárad*, 1922. március 21). Attól a jelképes gesztustól elkezdve tehát, hogy 1919 augusztusában egyik, Budapesten állomásozó katonarokonával koszorút helyeztetett el Ady sírjára a Kerepesi temetőben (*Nagyváradi Napló*, 1919. augusztus 24), s hogy első hivatalos nagyváradi látogatása alkalmával adakozott az Ady-szoboralapítvány javára, minden, a költő romániai kultuszát előmozdító kezdeményezést felkarolt, mert azt vallotta, hogy Ady szellemi örökségének megbecsülése a legbiztosabb út mind a magyar művelődési élet egészséges fejlődése, mind pedig a román—magyar kapcsolatok demokratikus mederbe terelése szempontjából. Ezen az alapon szögezte le 1921-ben az egyik bécsi újságnak adott nyilatkozatában: „Bizonyos összefüggést látok a mostani magyar politikai horizont szűkkeblősége és az általános szellemi élet megnyilvánulása között. Az a túlzásra való hajlandóság, amely régebben jelentkezett, mikor az irodalomban és művészetben a kozmopolita klisék félretolták az igazi nemzeti jelleget, most egy rosszul értelmezett konzervativizmust szült, mely minden szabadon való mozgást korlátozni akart. Hallom például, hogy az Ady-irodalmat, melynek magyar voltát semmiféle magyarul gondolkodó agy kétségbe nem vonhatja, ma valóságos osztracizmus veszi körül, s hogy helyébe feudális felfogású halotti énekekkel akarják a magyar közönség szellemi szükségleteit kielégíteni. A szellemi korlátozás mindig szerencsétlenebb volt, mint a politikai presszió“ (*Nagyváradi Napló*, 1921. április 7).

Becsületére válik, hogy jóllehet közéleti tevékenysége során egyre inkább belesodródott a pártpolitikába, ebbéli meggyőződését semmiféle kurzus kedvéért nem tagadta meg. Joggal írja róla Janovics Jenő, hogy „Goga Octavian a progresszív törvények távolba látó megértésével igyekszik felülemelkedni alantas közegek lihegő gyűlölködésén s bornírt agyafúrtságán“ (*A magyar színeszet jövője Erdélyben*), mert mind konkrét intézkedéseivel (például a nagyváradi Ady Endre Társaság és több más közművelődési egyesület újra engedélyezése), mind erkölcsi támogatásával (az érminszenti Ady-ünneply megrendezése, műfordítások) igyekezett alátámasztani a közbenjárására engedélyezett 1924-es érminszenti és zilahi Ady-ünneplyek résztvevőikhez intézett üzenetét: „Ady Endre egyénisége a leghivatottabb arra, hogy a művészet örök becsú oltárai előtt minket egy és ugyanazon érzelmi táborba hozzon össze. Az ő költészetében egymásba olvadnak a tipikus nemzeti és az általános emberi igazságok, szenvedélyei az örökkévalóság forrásából fakadnak, harcai pedig magukon viselik a prófétai ihlet bélyegét. Ily magasra törő fényugár előtt meghajolni egy rendkívül tisztító és jöleső érzés, egy elemi kultúrkötelesség.“

Gogánál is sokrétűbb szempontok készítették Emil Isacot a román—magyar összefogás szorgalmazására. Meggyőződése, hogy a kulturális együttműködés lépésről lépésre a politikai és társadalmi ellentétek felszámolásához vezet, bölcselati meg-alapozottságú, s abból az antifeudális, antikapitalista polgári radikalizmusból táplálkozik, amely a századforduló táján kezd szülővárosa, Kolozsvár értelmiségi köreiből teret hódítani. „Aki liberalizmusában, demokratizmusában, haladó szellemiségében más vonások fedez fel az általános érvényűnél, az más szemszögből, más síkból tekinti harcos, küzdő, önmagával is küszködő természetét, nem mindennapi, összetett egyéniségét — szögezi le Sütő Nagy László kérésre írott visszaemlékezésében... — Amikor 1915-ben megindítottam lapomat, az *Erdélyi Szemlélt*, célul tűztem ki a román—magyar közeledés szolgálatát is. Ennek közös munkálására Isac Emilt kértem meg. Készséggel vállalta, s mindjárt első karácsonyi számunkban véleményét mondott a magyar—román irodalom legújabb háborús eseményeiről.“

Emil Isacot valóban „az irodalom és művészet mindenek előtt és mindenek felett álló magasabbrendűsége vezette minden megnyilatkozásában“. S. Nagy Lászlóval együtt ezért vállalkozott arra, hogy 1916 elején ismételten felkeresse Ady Endrét a kolozsvári New York szállodában azzal a szándékkal, hogy megvitassák véle a román—magyar barátság ügyét. Néhány hónappal később a kolozsvári Iparkamara dísztermében rendezett matinén vesz részt, s „européer hangon“ fejtegette előadásában a román—magyar közeledés elvi alapjait abban az értelemben, ahogyan azt már 1914-ben egyik, Ady Endrének ajánlott cikkében megfogalmazta: „Nem kell azonban prófétai meggyőződés ahhoz, hogy végre a román és magyar kultúrérintkezést azok fogják megcsinálni, akik mindkét részről szenvedelem és elfogultság nélkül képesek egymás bűneit és éreneyeit megbírálni“ (*A progresszív román sajtóról. Huszadik Számad*, 1914. március). Egyébként a román—magyar viszony tekintetében annyira válsággal terhelt 1916-os esztendő Emil Isac részére az önvizsgálat sarkallta aktivizálódás időszaka. „Mondhatom Önnek, alapos revízió alá vettem a lelkemet: ha van most gyűlöletes dolog előttem, a sovinizmus és a nacionalizmus az!“ — vallja egyik magyar költőtársához írott levelében (Kolozsvár, 1916. július 2. Bodor Aladár irodalmi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában). Ugyanezen forrás szerint *Román Könyvtár* elnevezéssel sorozatot szándékszik indítani, amelyben klasszikus magyar írók is helyet kapnának, a budapesti Tevan Könyvkiadónak viszont ajánlatot tesz román szerzők kiadására, többek között a *Pester Lloyd*-ban, *Világban*, *Nyugatban* és az *Újságban* megjelent írásaiól szeretne egy kötetet sajtó alá rendezni. A „kultúrkapcsolatok fanatikus barátja“ — ahogyan önmagát nevezi — minden alkalmat megragad, hogy tiltakozzék a hiábavaló gyűlölet ellen, s a testvériséget hirdesse: „Nemes türelmetlenséggel várom..., hogy végre — oly hosszú idő után — az összetépett fonalak szövését azok vegyék a kezükbe, akik a szívek között egyetértést és emberszeretetet egyengetnek“ (*Erdélyi román költészet. Esztendő*, 1918. november).

Korántsem konjunktúra sugallta ötletek voltak ezek, hisz e nézeteket hangoztatja egy év múlva Párizsban is, ahol a román irodalmárok közül elsőnek jelenti be csatlakozását Henri Barbusse békeomozgalmához: „Minekünk, akik szabad tengeren ringatózunk szabad hajóinkkal, minékünk, akik a szeretet szálát fonjuk a szívek közé, minékünk, akik szakadékok felett és hidak alatt egymásra ismerünk, minékünk, akiknek kedvesünk kis ujjá drágább száz lobogónál — miként Babits testvérünk mondja —, minékünk egymásra kell találnunk és kezét kell fognunk most“ (*A Henri Barbusse. Le Populaire*, 1919. augusztus 31).

Noha a bukaresti kormány kényes diplomáciai feladatokkal bízta meg, úgy érzi, hogy otthon a helye, mert a változott körülmények között a lelkek megbékéltetésével teheti honfitársainak a legnagyobb szolgálatot. Az erdélyi és bánsági színházak felügyelőjeként munkaprogramja sarkalatos pontjának tekintette tehát, hogy a román kultúrát ne a többi kultúra rovására vigye előbbre (*Napkelet*, 1921. 24—25). Sajtónyilatkozataival, nyílt leveleivel évtizedeken át vállalta a visszautasítás, a kudarc kockázatát, bizva abban, hogy a korhangulat elleni, már-már kilátástalan harcában az írók melléje szegődnek.

„Kedves Barátom! — jelentette ki ilyen értelemben egyik nyílt levelében, működése kezdetén — Nekünk, román és magyar íróknak kötelességünk újra felvenni a megértésnek a politikusok által oly kevés hozzáértéssel gombolyított fonalát, és megkísérelni az emberiség magasabb és nemesebb érdekei megmentését, amelyet létükben ma is veszélyeztetnek a történelmi sovinizmusból származó ellentétek... A román írók kötelessége tehát, hogy megindítsák a válópert a balga tradíciók ellen, és hogy megkíséreljék megismerni Önöket. A nagy tömegek viszont, amelyek befolyása alatt állnak azoknak, akik írásaikkal vezetői a nemzet kulturális életének, újra felemelkednek majd arra az emberi öntudatra, amelyetől a háború következtében annyira eltávolodtak“ (*Levél egy magyar poétához. Nagyvárad, Napló*, 1920. július 30).

Felhívására a magyar írók nevében Osvát Kálmán válaszol ugyan, és vállalja, hogy egyazon célra törő munkával rövidítsék „tollnak és kormánypalcának mérhetetlen távolságát“ (*Zord Idő*, 1920. augusztus 1), azonban a „sérelmpolitika“ ekkor még a közeledés olyan lelkes híveit is tartózkodóvá tette, mint például Berde Mária. Holott a magyar íróársadalomnak nem teljes elszigeteltségben kellett kiharcolnia helyét Románia művelődési életében. Hűséges fegyvertársként állottak mellettük a Magyar Tanácsköztársaság emigránsai, akik nálunk főként a *Napkelet* hasábjain, külföldön pedig színvonalas csehszlovákiai és bécsi sajtótermékek sorozatában egyengették a román—magyar művelődési kapcsolatok útját, de ugyanakkor bizvást számíthattak a korszerű és egészséges kulturális decentralizációt követelő kolozsvári fiatal román írógárdára is. „Akkor, midőn Erdélyben tényleg veszedelemben forgott a nemzeti műveltség — száll perbe Cezar Petrescu folyóirata, példának okáért, a bukaresti *Săgetătorul* ellenséges célzatú kirohanásaival —, Ștefan Octavian Iosif erdélyi költő lefordította, s méghozzá egy népszerűsítő könyvsorozat számára, Petőfi *Az apostol* című költeményét. Később ugyanakkor, mikor Octavian Goga a *Clăcașii*, az *Oltul*, a *La noi* verseket írta, és a magyar tömlőcök törzslakója volt, mégis átültette egy másik magyar, Madách művét, *Az ember tragédiáját*. Vajon elárulták-e a nemzeti műveltséget? Úgy véljük, a román kultúrát nem azáltal védjük, ha szántszándékkal nem veszünk tudomást mindarról, amit a művészet és irodalom határainkon belül vagy azon túl honos idegen nyelven alkot. Önnön köldökünk csodálatába való elmerülés a megsemmisülés bölcslete (*Gîndirea*, 1921. november 1). Még félreérthetlenebbül kristályosodott ki ez a demokratikus felfogás a Románia művészeinek 1921 őszére tervezett első kongresszusa körüli vitában. Emil Isac ugyanis a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából öt meghívót küldött az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjainak, ezzel egyidejűleg az *Adevărul* hasábjain nyílt levelben szólította fel a Román Írók Szövetségének elnökségét a nemzetiségi íróársak iránti barátságos magatartásra.

*

A megértésre való kölcsönös törekvés leghívebb tükrői a húszas évek elején Európa-szerte divatos ankétok. Céljukat Paál Árpád, „az erdélyi magyar radikális-munka vezére a hősi korban“ (Ligeti Ernő), így fogalmazta meg egyik vezércikkében: „... a mi szabadságunk is benne van a most hőmpölygő világtörténelmi megújításban... csak ki kell keresnünk... népszabadságok testvériségében“ (*Napkelet*, 1922. 15). A sok ankét közül a szokványostól eltérő s látszólagos visszhangtalanságuk ellenére közvéleményt alakító válaszaival főleg kettő tarthat számot évtizedek múltán is az érdeklődésünkre. Az egyik a *Napkelet* 1921-es karácsonyi körkérdése arról, hogy mit kell tenniük az erdélyieknek 1922-ben. Huszonhatan feleltek reá, köztük a fiatal Lucian Blaga is, aki szerint a legfőbb teendő dolgozni, lévén hogy „nincs más válság, csak a munka válsága“, mivel „oly nagy étvágyunk volt a halálra és a pusztításra, hogy emiatt minden érzékünket elvesztettük az alkotásra“. A másik ankétot a kor számottevő szellemi kiválóságainak a bevonásával Gömöri Jenő, a pozsonyi-bécsi *Tűz* szerkesztője szervezte az európai kultúra jövőjéről 1922-ben,

a megállapítást az 1922—23-as évadban bemutatott Caragiale-remekmű, *Az elveszett levél* visszhangja, melynek kapcsán a *Culisele — A Kulissza* kétnyelvű színházi, irodalmi és művészeti folyóirat valóságos vitafórumot rögtönzött a műfordítás elvi kérdéseiről.

A polémiát Victor Eftimiunak a szerkesztőséghez intézett levele váltotta ki, amelyben részben azért tiltakozott a bemutató ellen, mivel Ion Luca Caragiale szövegét lefordíthatatlannak tartotta, részben pedig azért kifogásolta, mert a nyelv és a couleur locale sajátos zamatától megfosztott darab kíméletlen társadalombírá-lata rendkívül fonák megvilágításban tüntetheti fel a más nemzetiségűek előtt a románságot, mint ahogy a háborús német propaganda ki is aknázza ezt a lehetőséget, mikor *A román férfi* (Putregaiul románesc) címen vitte volt színpadra. A kérdéshez a szerkesztőség (Leonard Paukerow, Kádár Imre) felkérésére többen hozzászóltak. Janovics Jenő mint a román—magyar közeledés lelkes úttörője (Victor Eftimiu megállapítása) cáfolja e tétel helyességét, és hangsúlyozza, hogy a szerző helyi vonatkozásokon túlmenően általános emberi gyöngeségeket állít pellengérré; olyan ez a darab, mint egy több kézre is reállló „remekbe szabott kesztyű“, noha a Caragiale-darab szókimondásában talán egy kissé érdekesebb a megszokottnál; márpedig a népek közötti közeledésnek nem az őszinte irodalmi alkotások a károsak, hanem a fajgyűlöletet hirdető, a történelmi múltat, a nemzeti eszményeket gyalázó „petróleumos hordóba vetett csóvak“, a népeket egybekapcsolni hivatott kultúracsere hídpilléreit aláaknázó dinamittöltetek“. Kádár Imre, a fordító, utal a bemutató sikerére, és azt hangsúlyozza, hogy *Az elveszett levél* éppen művészi kvalitásaival ragadta meg a magyar közönséget és ébresztett tiszteletet benne ama nép iránt, amelynek ilyen nagy írói vannak, annál is inkább, mivel a szereplők ugyan emlékeztetnek valamelyest Katánghy Menyhértre, Mikszáth Kálmán hőisére, azonban a cselekmény felépítésének nagyvonalúsága, a jellemzés hűsége, az ironia fanyarsága sok sajátosan román és általános emberi vonást domborított ki. Ion Agârbiceanu nézete szerint kizárólag a művészileg értékes művek fordítása tehet jó szolgálatot a népek közötti közeledésnek, éppen ezért az írók és költők együttműködését a román és magyar irodalomkritikusok és irodalomtörténészek bevonásával kellene szélesíteni. Adrian Maniu és Lucian Blaga (a korabeli ankétok legszorgalmasabb résztvevője) is Caragiale védelmére kel; az előbbi azért, mivel az író, ha eredeti gondolatai vannak, reászolgál arra, hogy a világ is megismerje és megbecsülje; Blaga szerint pedig csak azt érdemes más nyelvre átültetni, amit más irodalom keretében nem lehetett volna így megalkotni.

A magyar írók közül mégis Ligeti Ernő és Dózsa Endre hallatták szavukat a vitában, hogy leszögezzék, miszerint a fordítás-irodalom rendeltetése nem korlátozódhat román—magyar viszonylatban egy-egy vers vagy novella tolmácsolására a másik nyelv köntösében; műfordítói tevékenységünknek a testvériséget kell minél sokrétűbben közvetítenie, ha méltóképp akarja folytatni a múlt század Erdély irodalmának úttörő hagyományait.

*

Közvetlenül az első világháborút követő években tehát, amelyeket Csehi Gyula találónak „a demokratikus és forradalmi illúziók“ korának nevezett (*Irodalmunk baloldali forrásvidékén*. Utunk 1958. 4), a népi kultúra immanens felsőbbisége és az általános humánus hirdetése azok a koordináták, amelyek közt a közeledés ügye a leghatásosabban előmozdult. A burzsoá-kapitalista állam viszonylagos megszűrlárdulása, vagyis 1924 után a helyzet lényegesen megváltozik, és szükségyszerűen a leghaladottabb ideológiát képviselő Román Kommunista Párt eszmei s szervezeti irányítása határozza meg döntően „a hazafiság zászlójába burkolózó uszítás és a nemzetiesség hímes palástja alá takarózó kizsákmányolás közepette“ (Sipos Domokos szavai) románok és magyarok tartós megbékélésének egyedül járható útját.

Félreértés ne essék, nem a közeledés eszméje vált időszerűtlenné, avagy üzenetlen apostolai faradtak bele a közöny, előítéletek és ellenséges indulatok leküzdésébe. Pusztán csak annyi történt, hogy mint minden, antagonisztikus osztályokra tagozódott társadalomban, az erők nálunk is polarizálódtak, és az össznemzeti alapon meghirdetett kulturális akciók mögül hovatovább eltűnt a tömegbázis. Ez a magyarázata annak, hogy míg az 1922-es segesvári országos Petőfi-centenárium alkalmából George Bogdan-Duică professzor — aki hajdani tanárától, Gyulai Páltól, a kritikusi kemény szókimondás mellett Petőfi géniusának tiszteletét is eltanulta — az egész románság nevében részt követel az ünneplésből (*Patria*, 1922. augusztus 1.), a Jókai-

Az Aurora címlapja 1923-ból

centenáriumra Kristóf Györgynek államköltségen románul megjelent Jókai-könyvét pedig mint a román kultúrpolitika jelenlegi reprezentánsainak megértő gesztusát méltatja a *Pásztortűz* (1925. 18).

Időközben a bizalmatlanság légköre mindinkább úrrá lesz a közéleten, s mindinkább beigazolódik Kádár Imrének az erdélyi magyar demokrácia válságával kapcsolatos, még 1922-ben megfogalmazott aggodalma, miszerint az az elv, hogy a magyarság csak a demokratikus érzelmű román néptöbbségtől várhatja a maga népi, tehát demokratikus törekvéseinek teljesülését, kezd egyre jobban elhomályosodni. Ilyen körülmények között a kezdeményezés lehetősége fokozatosan egyéni tekintélyük, illetve társadalmi pozíciójuk miatt nehezen kompromittálható személyiségekre hárul, vagy olyan közületekre korlátozódik, amelyek egyaránt élvezik az államhatalom és az átlagpolgárok bizalmát. A kolozsvári egyetemi tanárok tiszaviráglétre kárhóztatott *Cultura* című folyóiratával és Bitay Árpádnak Nicolae Iorga támogatásával kifejtett munkásságával már részletesen foglalkozott a *Korunk**.

Jó szolgálatot tett a román—magyar közeledésnek a húszas évek végén a Peteleiék alakította Erdélyi Irodalmi Társaság, amelyet mint jogi személyt 1926 áprilisában a kolozsvári tábla is elismert. A Társaság helyzetének ilyenén rendezése tette lehetővé, hogy a művelődési minisztérium illetékes szervei rajta, a romániai magyar kultúra hivatalos képviselőjén át támogassák anyagilag a hazai magyar irodalmi életet. Az első harmincezer lejes segély felhasználására illetékes bizottság — miként az Erdélyi Irodalmi Társaság korabeli jegyzőkönyveiből kitűnik — egy román költők műveiből összeállított műfordítás-kötet kiadását javasolta „a román—magyar szellemi kapcsolatok belső kiépítése” végett. A tervezet elkészítésére Bitay Árpád, Kádár Imre és Kristóf György kapott megbízást. A kultúrkeresztyén és a társaság közötti tárgyalásokról szóló hírek a napisajtóba is bekerültek, sőt Bárd Oszkár Borbély István főtitkárhoz intézett levelében újabb javaslattal állt elő: „Fogalmam sincs természetesen arról, hogy ezt az összeget elfogadja egyáltalán a Társaság, s ha igen, miképpen gondolja azt felhasználni. A magam részéről egyszerűen közlöm, hogy Lucian Blaga *Zamolxe* című misztériumának fordítását, mely a kolozsvári Magyar Színpadon kerül bemutatásra, s amelynek csöndben való kihozását többen reklamázták, örömmel rendelkezésére bocsájtom a Társaságnak. A kormány vállalkozott a könyv kiadására eddig is, de válaszcím az volt, hogy csak akkor adom oda, ha nem kizárólag ezt, hanem mások fordításait is készek kiadni“ (*Az Erdélyi Irodalmi Társaság Iratai*. Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Történeti Levéltára).

* *Korunk*, 1965. 11; 1968. 4.

Az előkészítő munkálatok, amelyek során Bitay Árpád és Kádár Imre Bukarestben a Román Írók Szövetségével is felvette 1927 elején a kapcsolatot, kissé elhúzódtak, úgyhogy a *Műfordítások román költőiből* csak 1928-ban jelenhetett meg Kristóf György előszavával. A kedvező fogadtatás ékes bizonyítéka annak, hogy reális igényeket elégített ki. A román sajtóban örömmel regisztráltak minden, a román műveltség felé ablakot nyitó orientációt (például a *Cele Trei Crişuri* 1925. 2. száma a *Temesvári Hírlap* román irodalmi anyagát). Emil Isac a korszak egyik folyóiratában, az akkor már Bukarestben megjelenő *Gîndireában* 1928 márciusában kisebb tanulmányának is beillő ismertetést közöl a kötetéről. Miután felvázolta a románból való magyar műfordítás-irodalom szinte egész történetét, és találon ironikus szavakkal marasztalta el az 1919 utáni konjunktúra-fordítók „ferditéseit”, főként Áprily Lajos, Berde Mária és Franyó Zoltán teljesítményét értékeli sokra. Az összképet tekintve, Emil Isac szerint, az antológiának az a jelentősége is megvan, hogy szinte az egész román költészetet átfogja, és véle egy magyar irodalmi társaság adózik tisztelettel a román irodalom előtt, igazolva hivatalosan annak az izmos irodalomnak a létét, amelyről régebben még azok sem akartak tudomást venni, akikhez a legközvetlenebbül szólt.

Az *Erdélyi Helikonban* Ion Chinezu, a romániai magyar irodalom első tíz évének Riedl Frigyes iskolájából kikerült monográfusa mond dicsérő véleményt a kötetről, a román—magyar kultúrközeledés értékes dokumentumáról. Kiemeli az irodalomtörténeti szempontból csak alig egy-két helyen kiigazításra szoruló távlatot, felfigyel a fordítások sokszínűségére, s végül, mérlegelve a román sajtóvisszhangokat, arra a következtetésre jut, „hogy nem fog soká késni a könyv román pendantja: magyar költők antológiája románul“.

Noha egy effajta gyűjtemény hosszú ideig váratott magára, „a gavalléros válság“ (Kádár Imre) mégse késett: ugyanabban az évben megjelenik a *Cartea Vremii* sorozatban Liviu Rebreanu előszavával a *Povestitori unguri ardeleni*, amely kilenc erdélyi magyar elbeszélőt mutat be a román olvasóközönségnek. A kötet célját a bevezető kifejezetten abban határozza meg, hogy bizonyosságot tegyen az erdélyi irodalom eticizmusáról, felelősségtudatáról, mely által az erdélyi irodalom is hatalmasabban tükrözi vissza a nép lelkét, képességét, örömeit s reményseit.

*

A polgári humanizmus kereteiben gondolkozó irodalmárok számára a kezdeti ábránd, a népeknek az irodalom és művészet általi testvériesülése, egy évtized múltán, a körülmények kényszerítő hatása alatt, a kor írástudóinak egy táborba terelésévé zsugorodott. A közállapotok mostohaására jellemző viszont, hogy még ezt a minimálisra csökkentett célt sem lehetett, sajnos, hovatovább megvalósítani. A PEN Club román tagozata már 1922-ben megalakult, de a kisebbségi írók bevonása komoly formában először 1927—28-ban vetődött fel, Tudor Argezei pedig a *Rampában* szállott síkra az együttműködésért. A *Bukarester Tageblatt* egyik ismert publicistájának egy, 1928. júniusi számában közzétett felhívására, hogy a román PEN Clubot az egynyelvűség alapjáról a kisebbségi írók belépésével helyezték állampolgári alapra, a németek részéről Heinrich Zillich, a magyaroké pedig Kuncz Aladár válaszolt. Csatlakozásukat mindkettő az egyenjogúság előzetes garanciájának a feltételéhez kötötték, mert „... a művészet felkentjeinek, a nagy irodalmi eszmék hitvallóinak nyíltan állást kell foglalniok amellet, hogy a kisebbségiek megélhetésének, anyanyelvük és műveltségük fejlődésének az emberi jogokat száz százalékban biztosítani kell“ (Kuncz Aladár: *A PEN-club és a magyar kisebbségi írók*, *Erdélyi Helikon*, 1929. 245—248). A kérdéshez hozzászólt még Spectator (Krenner Miklós) is, hogy a történész bölcsességével és a közéleti férfi tapasztalatával intse mérsékletre a feleket. A PEN Club — fejtegeti meggyőző érvekkel — az írók irodalmi és emberi érzéseinek télikertje, a kötetlen véleménynyilvánítás fóruma, következképp a csatlakozást nem lehet a kisebbségi írók részéről előzetes politikai garanciákhoz kötni, viszont a többségieknek is tiszteletben kell tartaniok azt a tényt, hogy társaik mint egy nemzetiség fiai lépnek be (*A PEN-club és az erdélyi kisebbségek*, *Erdélyi Helikon*, 1928. 427—431).

Spectator a ténylegesnek megfelelően mérte fel a helyzetet, valóban, az állami közti kapcsolatok tartós feszültsége károsan befolyásolta az irodalmárok kölcsönös bizalmon alapuló eszmeckeréjét. Ez a buktató érezteti hatását egy, a *Gîndireában* Radó Antalhoz intézett figyelmeztetésben is, akinek a cikkíró azért tesz szemre-

hányást, mivel a magyar PEN Club képviselőjében külföldön nacionalista propagandát folytat, veszélyeztetve ezzel az 1933-ban Budapesten megtartandó értekezlet sikerét, és azt az aranyhidat, melyet különböző nemzetek írói közös erővel igyekeznek a szakadék fölé építeni.

A fasizmus felrémülő veszélye még egyszer arra készítette a polgári humanista beállítottságú román és magyar írókat, hogy legalább a tizenkettedik órában akcióegységbe próbálják kovácsolni a szétszórta elbátortalanodó erőket. A „Nagyvárad hidverés” néven emlékeztetéssé vált ankétot a kolozsvári és nagyváradói írók megbízásából, Tiberiu Moşoiu polgármester támogatásával, M. G. Samarineanu, a *Familia* főszerkesztője irányította 1935-ben. Az eredeti tervek szerint Nagyváradon és Biharfüreden kellett volna a romániai és magyarországi íróknak az év októberében találkozniuk, hogy közös álláspontot alakítsanak ki a mesterségesen szított sovinizmus és fajgyűlölet megfékezésére. A lélektani pillanat kedvezőnek látszott: Budapesten Zilahy Lajos javasolta, hogy Madách fordítóját, Octavian Gogát válasszák a Kisfaludy Társaság tagjává; a hazai sajtóban ismét egyre gyakrabban hangzottak el a megbékélést követelő hangok; Nagyvárad városa 25 000 lejes pályadíjat tűzött ki a legsikerültebb magyar nyelven írott román irodalomtörténet jutalmazására. M. G. Samarineanu *Familia*-beli vitaindító cikkére és az ennek alapján megfogalmazott körkérdésre Romániából és a határon túlról egymás után érkeztek a megértés lehetőségében bizakodó válaszok. Csakhamar jelentkeztek azonban a nehézségek is: az októberi találkozást előbb technikai okokból kellett decemberre halasztani, majd a politikai irányvonal diadalmaskodott, úgyhogy M. G. Samarineanu a *Familia* 1936. januári számában kénytelen volt leszögezni, hogy a tervet határon innen és túl hivatalos közegek elgáncsolták, de företlen hittel haladnak tovább a megkezdett úton, mert az író hivatásútának magasabb elvi szempontok szabnak irányt, mint a kurzus pillanatnyi érdekei.*

Ami ezután következik, az már csak csonkán maradt pillér: Németh László tárgyilagos romániai útinaplójának kommentált román kiadása Aradon (Isaia Toian: *Între unguri și români*); Berde Mária és Tabéry Géza Nagyváradon, majd a La Fontaine Társaság felkérésére Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében megrendezett Eminescu-ünnepélye, Szemlér Ferencnek *Mai román költők* című, a budapesti Vajda János Társaság égisze alatt megjelent lírai antológiája; Dimitrie Danciu cikkei a román irodalmi sajtóban 1940 vésztérhes nyarán.

Az eredményes kezdeményezések talaja végképp kicsúszott a polgári humanista beállítottságú írók lába alól, míg a tényleges kibontakozás letéteményese, a munkásosztály mindinkább saját forradalmi céljai szolgálatába képes állítani a testvérnépek irodalmát. Jelképes jelentőségű ebből a szempontból, hogy a brassói munkásság 1939 őszén közös ünnepély keretében adózik Petőfi Sándor, Mihai Eminescu és Ady Endre géniuszának. Az ehhez hasonló, országszerte meghonosodott munkás-rendezvények a közvetlen előzményei annak, hogy az imperialista világháború embertelensége után román és magyar irodalmi alkotások „testvéri tankok” gyanánt dübörögessék szét a felszabadult országban a megértés igéit.

* Az ankét anyagát kötetbe gyűjtve Kemény G. Gábor adta ki 1945-ben román és magyar nyelven Budapesten. Legutóbb Nae Antonescu *Familia*, Seria a III-a című összefoglalása foglalkozott vele a *Familia* 1970. 3. számában. Féja Géza életregényében „szép harc”-ként méltatja, amelyet Zilahy Lajossal az élen néhány haladó szellemű magyar író azért karolt fel, hogy megvalósítsák, amire a korabeli politika képtelen volt (Szabadcsapat. Budapest, 1965. 373—374).